

De basis van dit boek vormen de gegevens die zijn te vinden in het civielrechtelijk archief van Tilburg tussen 1531 en 1550. De auteurs hebben zich bij de samenstelling twee taken gesteld. Enerzijds hebben zij de topografie van Tilburg en zijn verschillende onderdelen willen reconstrueren, zoals deze er in de zestiende eeuw moet hebben uitgezien. Anderzijds hebben zij een verklaring willen geven van de toponiemen die zij in de bovengenoemde bronnen hebben aangetroffen. Het grondgebied van Tilburg was omstreeks 1500 verdeeld in ruim twintig herdgangen, bewoningscomplexen met gemeenschappelijke agrarische belangen. Deze worden beschreven in vijftien hoofdstukken in het eerste deel van het boek. Nauwkeurig geven de auteurs aan hoe de begrenzing van iedere herdgang in die tijd is geweest en hoe deze moet zijn ontstaan. In hun enthousiasme schromen zij daarbij niet soms ver in de middeleeuwen terug te reiken. Daarbij wreekt zich evenwel hun te beperkte kennis van de relevante literatuur. Ik had bij voorbeeld graag gezien, waar zij hebben gelezen dat omstreeks 500 het drieslagstelsel is ingevoerd. Ook de opmerkingen over oorspronkelijke domaniale structuren dragen dikwijls een wat te speculatief karakter. Men mist node verwijzingen naar de publikaties van Verhulst, die zich toch vele malen over dergelijke kwesties heeft uitgelaten.

Een ander bezwaar tegen de opzet van dit eerste deel is het feit dat de auteurs bij hun reconstructie van de herdgangen bijzonder zwaar leunen op de daar aangetroffen toponiemen, zonder dat zij duidelijk maken hoe zij precies de relatie zien tussen naamkunde en geschiedenis. Dat leidt soms tot nederzettingshistorische conclusies die de toets der naamkundige kritiek niet helemaal kunnen doorstaan.

Mijns inziens zou het boek er bij hebben gewonnen als de schrijvers zich meer hadden beperkt tot hun eigen periode, waarvan zij de bronnen toch zo grondig beheersen. Dat blijkt onder meer uit de vele aardige details die zij weten te bieden over huizen en hun bewoners in Tilburg in de zestiende eeuw.

Deel twee van het boek bevat een alfabetische lijst van 740 toponiemen die tussen 1531 en 1550 in de bronnen worden vermeld. De hoeveelheid werk die de auteurs hier in hebben gestoken, is indrukwekkend. Van iedere naam hebben zij elke vermelding opgetekend en bovendien nog afgedrukt. Dit heeft er toe geleid dat wij bij voorbeeld onder *Schijve* bijna 400 attestaties aantreffen, onder *Heijdsijde* zo'n 250, onder *Oerl* ongeveer 230, terwijl *Berckdijk*, *Leije* en *Loven* met rond 200 vermeldingen ook heel aardig scoren. De vraag is natuurlijk of wij veel wijzer worden van een dergelijke toponymische overkill. Statistisch valt er niets mee aan te vangen en voor de verklaring van de namen is het niet nodig. Het ware dan ook wellicht beter geweest als de auteurs zich hadden beperkt tot de opname van die varianten die voor de etymologie van de naam van belang zijn.

Ten aanzien van de naamsverklaringen valt hetzelfde op te merken als al is gedaan bij de historisch-geografische reconstructie. Vol enthousiasme trachten de schrijvers voor ieder toponiem een verklaring te vinden, maar het ontbreekt hun te dikwijls aan de nodige vakkennis. Dat leidt nogal eens tot het opstellen van etymologieën die weinig acceptatie zullen vinden. Ook hier zou enige terughoudendheid misschien verstandig zijn geweest. Als de auteurs zich wat meer hadden beperkt tot een goede presentatie van het materiaal als zodanig, zou dit hun overigens interessante boek alleen maar ten goede zijn gekomen.

Rob Rentenaar

J. Tulkens, *In de ban van Mohammed. Het levensverhaal van de Diestenaar Nicolaes Cley-naerts, een 16de-eeuws humanist en Islamkenner. Een historische reconstructie* (Antwerpen-Amsterdam: Manteau, 1993, 263 blz., ISBN 90 223 1295 X).

Tulkens beschrijft op een vlotte wijze het leven van Nicolaes Cleynaerts en baseert zich daarvoor grotendeels op de brieven van de humanist, aangevuld met gegevens uit de literatuur. In een 'verantwoording' licht hij zijn werkwijze toe en duidt hij op een eerlijke manieer aan welke delen van het boek op historische gegevens berusten en welke elementen louter fictie zijn. Zonder twijfel zal dit werk bijdragen tot een betere bekendheid van een in bredere kringen zo goed als vergeten figuur, wat geen geringe verdienste is als men weet dat historici diverse pogingen in die richting hebben ondernomen maar in hun opzet jammerlijk zijn mislukt.

Tulkens noemt zijn boek zelf een 'historische reconstructie'. Het verleden reconstrueren is echter meer dan alleen maar de bezigheden van een man op de voet volgen of in (fictieve) dialogen diens exacte woorden weergeven. Reconstructie vereist interpretatie, en dat is helaas wat dit boek op alle niveaus ontbeert. Door het gebruik van de ik-vertelvorm ontbreekt alle argumentatie en worden mogelijke hypothesen niet afgewogen maar wordt er in tegendeel *a priori* een keuze gemaakt om niet altijd duidelijke redenen. Bovendien introduceert Tulkens veelvuldig waardeoordelen in zijn verhaal, zij het niet in eigen naam (wat een eerlijk procédé zou zijn), maar door de mond van zijn hoofdpersoon. Natuurlijk zal men opwerpen dat die waardeoordelen juist bij Clenardus horen en deel uitmaken van zijn wereldvisie. Dit is echter een te goedkoop argument. Zij worden immers nergens ontleed. Het resultaat is een valse voorstelling van de feiten, niet omdat de geventileerde uitspraken van Clenardus fout zouden zijn—ze staan vrijwel allemaal in zijn brieven—, maar omdat de lezer deze opinies als de enige ware gaat accepteren. Tulkens' werkwijze moet uiteindelijk leiden tot misverstanden en vooroordelen. Het ergste is dat de minder kritische lezer dit zelfs niet merkt. Het aantal voorbeelden is legio. Ik vermeld er twee.

Tulkens verhaalt wel hoe Clenardus op het idee van een vreedzame kruistocht is gekomen, maar nergens haalt hij de bredere context aan die voor een goed begrip onontbeerlijk is. Clenardus was niet de enige om aan een dergelijke kruistocht te denken. De kruistochtgedachte was nog erg levendig in zijn tijd, ook in de Nederlanden. Hetzelfde gebeurt met Clenardus' verwondering dat hij omwille van zijn interesse voor het Hebreeuws en Arabisch overal argwanend werd behandeld en dat zijn (in onze twintigste-eeuwse ogen toch zo logische) plannen voor een vreedzame kruistocht geen steun ontvingen van overheidswege. Een logische conclusie die de argeloze lezer meteen maakt, verheft Clenardus tot een verlichte ziel in een tijd van blinden, terwijl zijn tijdgenoten, vooral op het Iberische Schiereiland, vanzelfsprekend als fanatiek, oorlogszuchtig en kortzichtig worden omschreven. Een analyse van de Iberische maatschappij had de redenen van deze argwaan aan het licht kunnen brengen en voor een beter begrip kunnen zorgen. Tulkens zou zelfs ontdekt hebben dat Clenardus' standpunt verdacht veel leek op dat van Luther, die vanuit zijn aanvankelijk irenisme predikte dat de oorlog tegen de muzelmannen in strijd was met de tolerantie inherent aan het christendom. Hij zou zich zelfs de vraag hebben kunnen stellen of Clenardus niet het slachtoffer was van de mechanismen die eerder al hadden geleid tot de verwerping van Luthers ideeën in de Iberische maatschappij.

Tulkens' biografie is een bewonderenswaardige poging om inzicht te krijgen in het leven van één van de meest interessante figuren uit het Nederlandse humanisme, maar helaas heeft de gekozen werkwijze ertoe geleid dat het boek eerder als een historische roman dan als een historische reconstructie moet worden gelezen. Als roman boeit het boek van de eerste tot de laatste bladzijde, als historische monografie schiet het evenwel tekort.

Werner Thomas

Bert Hofman, *Liedekens vol gheestich confoort. Een bijdrage tot de kennis van de zestiende-eeuwse schriftuurlijke lyriek* (Dissertatie Utrecht 1993; Hilversum: Verloren, 1993, 396 blz., f79,-, ISBN 90 6550 363 3).

De studie, een in Utrecht verdedigde dissertatie, houdt zich bezig met de zogenaamde 'schriftuurlijke liederen', dus liederen waarin de ervaringen, speciaal de godsdienstige ervaringen, van de zestiende-eeuwse mens versmolten zijn met bijbelse taal, motieven en verhalen. Het zijn dus geen berijmde psalmen, maar een vrijere, subjectieve uiting van de vroomheid van mensen, die in de zestiende eeuw voor de reformatie kozen. Ze zijn gedicht vanaf de jaren twintig tot in de jaren tachtig, en zijn vanaf 1546 in verzamelwerkjes uitgegeven. De literaire waarde is over het algemeen gering, de historische des te groter. Ze geven geen uitgewogen theologische verhandelingen, maar laten zien, hoe mensen het 'nieuwe geloof' beleefden, het oude soms fel aanvielen, zichzelf en elkaar troostten in de vervolgingen en voorbereidden op de dood door beulshanden.

Het onderzoek van deze liederen heeft de laatste vijftig jaar zo goed als stilgelegen. Het is dan ook van groot belang, dat Hofman het weer aanvat. Nu zijn er vele aspecten te bestuderen. Een eerste is de bijna technische vraag naar de hoeveelheid bewaarde liederen, de datering ervan, de beschrijving van bewaarde en de reconstructie van verloren gegane bundels, de samenhang tussen de verschillende bundels, gegevens over dichters en uitgevers etc. Een tweede aspect betreft het (kerk)historische kader van de liederen. De liederen, in een periode van circa zestig jaar vervaardigd, weerspiegelen de verschillende stromingen van de reformatie en de stadia waarin ze verliep. Een derde betreft de inhoud. Welke vormen van geloof, welke soorten van polemieken enz., vindt men in de liederen.

De auteur heeft veel aandacht besteed aan het eerste aspect en in de behandeling daarvan goede resultaten geboekt. Hij gaat uitvoerig in op de samenhangen tussen de verschillende bundels en op de wijzigingen, die de liederen ondergingen, wijzigingen die vaak een 'protestantisering' betekenden. Hofman gaat vaak in gesprek en voert een kritische discussie met de bekende studie van F. C. Wieder uit 1900. Het bibliografische element trekt uiteraard veel profijt van de belangrijke vorderingen, die de boekwetenschap in de laatste eeuw heeft gemaakt.

Ik vind het moeilijk, een beoordeling te geven van het (kerk)historische kader, waarin Hofman de liederen plaatst. Het betreft hier uiteraard een voor de studie centraal gedeelte: de schriftuurlijke liederen tonen, wat het nieuwe geloof voor zijn aanhangers betekende. Wil een behandeling van dit aspect zinvol zijn, dan moet zij uitgaan van een historisch kader, dat op de hoogte is van de huidige stand van het onderzoek en zij moet over het nodige instrumentarium beschikken om een bepaald lied in verband te kunnen brengen met een reformatorische stroming. Helaas schiet het boek in beide opzichten ernstig te kort. De auteur onderscheidt sacramentariërs, dopers, gereformeerden en calvinisten en verantwoordt deze benamingen. Daarnaast komt telkens weer de benaming 'hervormd(en)' voor, zonder dat de schrijver ergens uitlegt, wat hij daarmee precies bedoelt. Ik krijg de indruk, dat hij hen met gereformeerden gelijkstelt. De laatste term gebruikt hij voor de meer radicale hervormingsgezinden van 1545-1560, die met de oude kerk gebroken hadden en zij worden weer onderscheiden van de calvinisten, die na 1560 de overhand krijgen. De hier gebezigde terminologie is een bron van onduidelijkheden en fouten. Er zijn rond 1550 geen gereformeerden in de Nederlanden, 'hervormd' kan men beter reserveren voor de negentiende eeuw en de calvinisten van na 1560 zijn gereformeerden van verschillende snit, waaronder calvinisten.

Het ergst is het gesteld met de behandeling van het derde aspect. De schrijver heeft als uitgangspunt, dat velen een 'bekering', een 'bliksemingslag van vernieuwing' meemaken.